

ОСВІТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ВИКЛИКИ, РЕСУРСИ ТА ШЛЯХИ КОМПЕНСАЦІЇ

Війна, що розпочалася 24 лютого 2022 р., спричинила значний вплив на систему освіти і призвела до значних порушень в нормальному функціонуванні освітніх установ. З її початком майже дві третини учнів було переміщено в середині країни та за її межі. Освітній процес в ЗЗСО було призупинено в середньому на один місяць, після чого поступово почала відновлюватися робота в освітніх установах з використанням дистанційної форми навчання.

З вересня 2022 освітній процес розпочався у закладах освіти у форматі дистанційного чи змішаного навчання, за наявності бомбосховища у безпечних регіонах. Однак навчання учнів в очному чи змішаному форматі постійно переривалось через повітряні тривоги, вимкнення світла тощо. Тобто, впродовж 2022/2023 навчального року навчання дітей було неповноцінним. З огляду на це, МОН України у інформаційно-аналітичному збірнику [«Освіта України в умовах воєнного стану»](#) зафіксовано збитки, спричинені війною. Навчальний рік 2023/2024 у переважній більшості регіонів України стартував у очному форматі. Однак освітні втрати учнів, які виникли у попередній період, лишаються досить значними.

Військові дії в нашій країні значно ускладнили доступ учнів до освіти, що відповідно вплинуло на її якість. Згідно з результатами аналітичних досліджень [«Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи»](#) та [«Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни»](#), освітні втрати учнів є головною проблемою.

За спостереженнями міських вчителів *початкових класів*, результати навчання учнів погіршилися з української та іноземної мови, математики, літературного читання. У селах про погіршення результатів навчання учнів зазначає більше вчителів, ніж у містах: про зниження успішності здобувачів освіти з української мови у селах вказують 57 % педагогів, у містах — 44 %, з іноземної мови — 52 % та 47 % відповідно, з математики — 45 % та 40 %, з інформатики — 37 % та 25 %.

Серед вчителів *базової школи* у містах переважає думка, що погіршилися результати навчання учнів з української літератури, алгебри та геометрії, зарубіжної літератури, іноземної мови, української мови. У селах більше вчителів базової школи вважають, що результати навчання учнів/учениць погіршилися. Про зниження успішності з іноземної мови зазначають 64 % педагогів, з математики — 55 %, з української мови — 53 %, з хімії — 47 %, з української літератури — 43 %. Водночас щодо окремих предметів переважає думка, що успішність не змінилася: про результати учнів/учениць з фізики так вважають 48 % вчителів, зарубіжної літератури — 44 %, мистецтва — 41 %, біології — 42 %, основ здоров'я — 45 %.

Проблема подолання навчальних втрат учнів у закладах загальної середньої освіти, спричинених війною, є недостатньо вивченою й актуальною.

У сучасній українській педагогіці здійснюються спроби аналізу та осмислення ситуації в освіті в умовах війни, що відображено у аналітичних звітах, здійснених різними міжнародними організаціями. У цих документах констатується факт впливу війни на систему освіти загалом та появу освітніх втрат учнів зокрема.

Для ефективного вирішення проблеми подолання освітніх втрат доцільно визначитись із понятійним апаратом, який використовується в науковому та інформаційному просторі з початком війни. Серед них такі поняття: «освітні втрати», «навчальні втрати», «втрати в навчанні», «освітні прогалини», «прогалини в навчанні», «освітні розриви», «розриви в навчальних досягненнях» тощо. Ці поняття подекуди використовувались як синоніми, оскільки більшість дослідників акцентують свою увагу на втратах у навчанні і під освітніми втратами розуміють прогалини у знаннях і навичках, які виникають в учнівства під час

освітнього процесу у порівнянні зі стандартами освіти та очікуваними результатами навчальних здобутків (Назаренко, Ю., 2022).

Акцент на результатах навчання за умов війни можна пояснити тим, що саме цей аспект є найбільш помітний і його можна відносно легко виміряти. Однак якщо ми говоримо про освітні втрати, доречно говорити не лише про втрати у навчанні, а й втрати у виховному та соціальному аспектах. На думку Г. Бичко та В. Терещенко, у широкому сенсі освітні втрати означають втрату можливостей для всебічного розвитку учнів – інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного тощо. Тому доцільно у межах родового поняття «освітні втрати» умовно виділити три взаємопов'язані компоненти: навчальні втрати (у розумінні втрати знань, умінь, навичок); виховні втрати; зниження темпу розвитку особистості (Бичко Г., Терещенко В., 2023).

Навчальні втрати розглядаються в декількох аспектах:

- втрата знань і навичок або відхилення в академічному прогресі учня, що найчастіше пов'язано з перервою у формальній освіті, пропусками занять тощо;
- втрата здобутих раніше знань, коли учні, які досягли певного прогресу в навчанні, погіршують свою успішність, що найчастіше пов'язано з тимчасовою (нетривалою) перервою у формальній освіті, наприклад, літніми канікулами;
- різниця між тим, чого навчився учень (тобто досягнутим ним академічним прогресом) і тим, чого учень мав би навчитися на певному етапі свого навчання, наприклад, у певному віці, на рівні певного класу тощо.

У науковому та інформаційному просторі активно використовується поняття «навчальні розриви», яке не тотожне ні навчальним, ні освітнім втратам. Під терміном «навчальні розриви» розуміють значну та стійку різницю в академічній успішності між різними групами (категоріями) учнівства. Найчастіше навчальні розриви спостерігаються між учнями з родин із вищими й нижчими доходами, хлопцями та дівчатами, тими, хто проживає й навчається в місті та селі, іммігрантами та автохтонами, а також між учнями з країн із вищим і нижчим доходами тощо (Бичко Г., Терещенко В., 2023).

Важливим питанням сучасної освіти в нашій країні є питання вимірювання навчальних втрат.

У нашій країні не існує централізованої, систематичної бази даних щодо навчальних досягнень учнів різного віку. До пандемії Covid-19 для з'ясування успішності учнів використовували результати державної підсумкової атестації (ДПА), яку учні проходили після закінчення початкової, середньої та старшої школи (у 4, 9 та 11 класах). Проте з 2020 року спочатку через пандемію, а потім – через війну ДПА в закладах загальної середньої освіти не проводять, тобто вже четвертий рік поспіль не вимірюються навчальні досягнення учнів. Щоправда, для учнів 11 класів є обов'язковим іспит – ДПА у формі ЗНО (зовнішнього незалежного оцінювання, без складання якого учень не може отримати документ про здобуття загальної середньої освіти, що зафіксовано у Наказі МОН України № 808 від 12 вересня 2022 р. [«Деякі питання проведення в 2022/2023 навчальному році державної підсумкової атестації осіб, які здобувають загальну середню освіту»](#)).

До початку війни в Україні велися активні пошуки щодо оцінювання освітніх досягнень учнів, про що свідчить [«Стратегія розвитку освітніх оцінювань у сфері загальної середньої освіти в Україні до 2030 року»](#)

Спираючись на стратегічні орієнтири, у діагностуванні навчальних втрат учнів певного віку найперше доцільно опиратися на вимоги освітнього стандарту та освітніх програм. У розробці системи вимірювання навчальних втрат варто виходити з того, що вона має бути задіяна на ключових етапах навчання: у кінці початкової, середньої та старшої школи. Тому потребує розробки діагностичний інструментарій, який забезпечить діагностику навчальних втрат учнів не лише за окремими предметами, а й за окремими розділами навчальної програми. Діагностика має проводитись регулярно на кожному етапі освіти, охопити всіх учнів, що в умовах війни видається неможливим.

Розробляючи програму вимірювання освітніх втрат, науковцями та управлінцями пропонується розробити карту опорних знань з кожного навчального предмета для кожного

класу – тієї сукупності знань та компетентностей, якими повинен володіти учень, і без яких він не зможе навчатися у наступному класі. Наразі розроблені діагностичні тести з математики й української мови для учнів 5, 7 та 9 класів, які розміщені на вебсайті [Всеукраїнської школи онлайн](#).

Не менш проблематичним є питання подолання навчальних втрат учнів. У педагогіці напрацьовані певні способи вирішення цього питання, жоден із яких не є універсальним. Насамперед йдеться про коригування тривалості навчального року, розроблення та реалізацію програм подолання освітніх втрат, розроблення програм прискореного навчання для здобувачів з великими перервами у навчанні. Опишемо можливі варіанти.

- *Додатковий рік навчання для всіх учнів або тих, хто має значні навчальні втрати.* На думку дослідників, цей спосіб подолання навчальних втрат є малоефективним, складним в організації та дороговартісним.

- *Навчання під час канікул.* Практика додаткового навчання під час канікул може мати позитивний результат за умови, коли учні будуть мотивовані відвідувати додаткові заняття, а вчителі матимуть гідний стимул для їх проведення. Ефективність буде низькою, якщо учні стихійно відвідуватимуть заняття з усіх або частини предметів без попередньої діагностики знань. З кожного навчального предмета, з кожної теми мають бути розроблені програми, орієнтовані на надолуження втраченого. Для більш якісної роботи варто організувати заняття в невеликих групах, бажано офлайн.

- *Організація індивідуальних та/або групових занять з учнями.* Ефективність таких занять залежить від продуманості й організованості процесу. Обов'язковою є попередня діагностика, а також мотивування учнів до відвідування додаткових занять. Учителі повинні мати гарний стимул.

- *Створення груп або класів для учнів, які потребують додаткового вивчення окремих предметів.* Примушування учнів відвідувати додаткові класи чи групи із надолуження може відбити бажання вчитися, якщо вони будуть почуватися «аутсайдерами». Однак за сприятливого та дружнього психологічного клімату в школі загалом та на рівні взаємодії учень - учитель подібний захід може стати дієвим і сприяти швидкому надолуженню прогалин у знаннях.

- *Перегляд освітніх програм із метою їх адаптації до потреб учнів.* Крок може бути результативним, проте він потребує кропіткої підготовки. Перш ніж переглядати освітні програми, варто здійснити діагностику на репрезентативній вибірці учнів всієї країни. Окрім того, потрібно продумати, як «вписати» заняття за оновленими програмами в чинні навчальні плани таким чином, аби не перенавантажити учнів та не перешкодити вивченню навчальних тем, що не увійдуть до оновлених програм.

- *Розроблення додаткового якісного освітнього контенту, акцентованого на темах, що потребують надолуження.* Це допоможе учням заповнити прогалини за умови наявності у них мотивів до додаткового навчання. Труднощі полягають у розробці такого контенту, який був би зручним у використанні, базувався на простому та цікавому викладі навчального матеріалу.

- *Забезпечення курсів для вчителів із питань ефективних технологій подолання навчальних втрат.* Важливий, проте не першочерговий крок. Додаткові навчання варто організувати після проведення діагностики й напрацювання планів, шляхів та методик подолання навчальних втрат. Важливим елементом навчання має бути донесення до вчительства способів поєднання поточного освітнього процесу із заходами з надолуження навчальних втрат.

- *Посилення шкільної автономії.* Посилення шкільної автономії необхідне не лише для подолання навчальних втрат, а й для більш ефективної освітньої діяльності загалом. У контексті надолуження прогалин у навчанні учнів шкільна автономія й посилення співпраці між учителями дадуть змогу більш ефективно та швидко адаптуватися під потреби учнів та, відповідно, швидше досягти бажаних результатів (Бичко Г., Терещенко В., 2023; Шелестова Л., 2023).

Питаннями подолання навчальних втрат опікуються не лише державні інституції, а й недержавні установи.

Зокрема розроблено безоплатні онлайн-заняття (академічний тьюторинг у малих групах) з урахуванням шкільної програми для учнів 5-10 класів. Проєкт називається [«Освітній суп»](#), цього року він фокусується на двох предметах – математиці та українській мові.

Проєкт [«Залишаємось з Україною»](#) від ГО «Смарт освіта» дає можливість учням 5-11 класів, які перебувають за кордоном, зберігати зв'язок з Україною та її системою освіти. Долучившись до проєкту, діти матимуть змогу вивчати українську мову, літературу та історію України. Безоплатні українознавчі онлайн-заняття відбуваються ввечері в будні та в суботу.

У декількох регіонах України почала діяти програма надолуження навчальних втрат [«Catch up-класи»](#). Зазвичай проводяться додаткові уроки або заняття з тьюторами, призначені для того, щоб допомогти учням, які відстають у навчанні, анулювати прогалини у засвоєнні шкільної програми. Ці заняття зазвичай проводяться поза звичайними навчальними годинами. Класи надолуження можуть працювати в різних форматах: індивідуальні уроки, заняття в малих або великих групах. Їх можуть проводити вчителі, асистенти вчителів або інші наставники, залежно від можливостей навчального закладу.

У роботу catch up -класів покладено такі принципи: **програма надолуження має відповідати потребам учнів, навчання яких було перервано від кількох місяців до року; навчальне середовище має бути фізично та емоційно безпечним; навчальна програма має бути стислою, з чітко виставленими пріоритетами щодо обсягу знань і навичок; методи навчання та іспити мають бути адаптовані; програма надолуження має бути орієнтованою на кожного учня.**

Міжнародна організація War Child Holland та громадська спілка «Освіторія» у партнерстві з Міністерством освіти і науки України розробили мобільний застосунок [«Вивчаю – не чекаю»](#) для інтерактивного навчання учнів початкової школи з математики й читання. Застосунок містить інтерактивні міні-ігри для закріплення вивченого матеріалу, а також яскраву анімацію та відео; віртуальні герої різноманітних професій супроводжують дітей в процесі навчання і допомагають опанувати нову інформацію. Застосунок можна використовувати для онлайн, офлайн та змішаної форми навчання.

У міжнародній педагогіці існує досвід компенсації навчальних втрат. Зокрема, у Великій Британії розроблено [Національну програму репетиторства](#). У Фінляндії створено математичну платформу вправ на основі штучного інтелекту [Eduten](#), яка дає змогу діагностувати освітні втрати у навчанні математики та забезпечує покращення результатів навчання та мотивації учнів. Eduten надає глибоку аналітику по кожному учню та дозволяє вибудовувати персональні стратегії навчання.

Поруч із вирішенням питання подолання навчальних втрат учнів, потребують уваги питання психологічної підтримки учнів та вчителів, про що свідчать проведені дослідження у нашій країні та міжнародний досвід, зокрема дослідження [«Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022»](#)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко Г., Терещенко В. (2023) Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf
2. Назаренко Ю. (2022). Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf
3. Шелестова Л. (2023). Навчальні втрати учнів в умовах війни: сутність, діагностика та шляхи подолання. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Збірник наукових праць.* 1(30). 62 – 72.